

УДК 342.123.17

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.12>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА»

Дзигора Єлизавета Сергіївна,
аспірант
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка», м. Дніпро,
Україна)

Розглянуто питання, пов'язані із забезпеченням принципів адміністративного судочинства, адже практична реалізація цих принципів є загальновизнаним критерієм правової держави та демократичного політико-правового режиму, що реально сприяє створенню справді демократичної та соціально зорієнтованої держави, яка немислима без сильної та незалежної судової влади.

Констатовано, що свого часу в межах даного інституту були утворені адміністративні суди, які є найвищою формою захисту прав громадян від неправомірних та бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень. За більш як п'ятнадцять років функціонування, саме адміністративні суди стали найдоступнішим і найефективнішим засобом дієвого захисту прав людини та громадянина від свавілля органів публічної адміністрації.

Зроблено висновок, що під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу. Серед найважливіших принципів адміністративного судочинства варто виділити: верховенство права; законність; гласність і відкритість; рівність; змагальність і диспозитивність; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень; здійснення правосуддя виключно судами; принцип справедливого та поважного суду; забезпечення та дотримання мови судочинства; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; презумпції вини суб'єкта владних повноважень.

Класифікація принципів адміністративного судочинства означає віднесення окремо взятого принципу до обраної за відповідним критерієм поділу групи, яка має бути обрана з урахуванням оптимального розкриття характерних ознак відповідного принципу. Традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні.

Для адміністративного судочинства, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина у сфері публічно-правових відносин, притаманна спрямованість його принципів на реалізацію завдань судочинства, а також гарантії дотримання процесуальної форми такого захисту.

Ключові слова: адміністративне судочинство, принципи адміністративного судочинства, адміністративний суд, публічно-правові відносини.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE CATEGORY "PRINCIPLE OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY"

Dzygora Yelyzaveta Serhiivna,
graduate student
(National Technical University
"Dnipro University of Technology",
Dnipro, Ukraine)

Issues related to ensuring the principles of administrative justice are considered, as the practical implementation of these principles is a universally recognized criterion of the rule of law and democratic political and legal regime, which really contributes to a truly democratic and socially oriented state.

It was stated that at one time administrative courts were established within this institute, which are the highest form of protection of citizens' rights from wrongdoing and inaction on the part of subjects of power. For more than fifteen years of operation, administrative courts have become the most accessible and effective means of effective protection of human and civil rights from the arbitrariness of public administration.

It is concluded that the principles of administrative justice should be understood as enshrined in the provisions of current national legislation guiding, fundamental and inviolable principles of administrative courts to consider and resolve public disputes, which are related to the purpose and objectives of justice and reflect the specifics of its stages, institutions, features of procedural activity of court and all other participants of process. Among the most important principles of administrative proceedings are: the rule of law; legality; publicity and openness; equality; competitiveness and dispositiveness; ensuring appellate and cassation appeals against court decisions; binding nature of court decisions; administration of justice exclusively by courts; the principle of a fair and respectful court; ensuring and observing the language of the proceedings; official clarification of all the circumstances of the case; presumption of guilt of the subject of power.

Classification of the principles of administrative proceedings means the assignment of a single principle to the selected by the relevant criterion of division of the group, which should be selected taking into account the optimal disclosure of the characteristics of the relevant principle. Traditionally, the principles of the administrative process are classified according to the following criteria: 1) by the method of fixing on: constitutional and legislative; written and unwritten; 2) in the field of: common law; intersectoral; branch; 3) by target focus on: organizational; functional.

Administrative proceedings, the main task of which is to protect the rights and freedoms of man and citizen in the field of public relations, are characterized by the focus of its principles on the implementation of judicial tasks, as well as guarantees compliance with the procedural form of such protection.

Key words: administrative proceedings, principles of administrative proceedings, administrative court, public relations.

Діяльність із охорони та захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб, що здійснюється в межах адміністративного судочинства України, ґрунтується на закріплених в положеннях чинного національного законодавства непорушних, керівних засадах функціонування адміністративних судів, які отримали назву принципи [1, с. 78].

Варто зазначити, що одним із основних державних інститутів, який контролює належне виконання своїх повноважень іншими ланками державного механізму,

забезпечує правопорядок у державі, здійснює охорону конституційних прав, у разі необхідності відновлює їх і вживає заходів для запобігання таким порушенням у майбутньому є судова система.

Свого часу в межах даного інституту були утворені адміністративні суди, які є найвищою формою захисту прав громадян від неправомірних та бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень. За більш як п'ятнадцять років функціонування, саме адміністративні суди стали найдоступнішим і найефективнішим засобом дієвого захисту прав людини та громадянина від свавілля органів публічної адміністрації.

Метою статті є дослідження питання поняття та сутності категорії «принцип адміністративного судочинства».

Частиною першою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2] визначено завдання адміністративного судочинства, а саме: справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Одним із визначальних чинників належного функціонування правової держави, що характеризує стан відповідності здійснення правосуддя в Україні європейським стандартам є ефективність механізму судового захисту, реалізація якої можлива виключно на підставі та за допомогою принципів адміністративного судочинства.

Суди адміністративної юрисдикції завдяки принципам адміністративного судочинства успішно долають численні колізії та суперечності законодавчих актів, заповнюють законодавчі прогалини в регулюванні тих чи інших правовідносин тощо. У правозастосовній сфері всі принципи адміністративного судочинства застосовуються як по окремо, так і в сукупності, оскільки кожний принцип є логічним продовженням іншого та дає змогу більш повно розкрити їх сутність, і, як наслідок, через зміст принципів вирішити публічно-правовий спір [3].

Взагалі будь-яка діяльність здійснюється на основі основоположних, вихідних положень, додержання яких забезпечує узгодженість дій усіх її учасників, орієнтує їх на досягнення певного результату шляхом використання найефективніших засобів і методів, тобто на основі певних принципів. Недотримання визначених принципів призводить до непослідовності такої, діяльності, неузгодженості в діях її учасників і, зрештою, не до тих результатів, досягнення яких було її основною метою. Зважаючи на це, принципи відіграють особливе значення у формуванні та функціонуванні системи адміністративних судів [4, с. 68-69].

З етимологічного сенсу терміном «принцип» (від лат. *principium* – основа, начало, засада) визнається керівна ідея; основне правило поведінки; вираз необхідності чи, в певному аспекті, закономірності окремих процесів об'єктивної дійсності; це основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [5, с. 17].

Як вказується у спеціальній літературі, принцип – це вихідне теоретико-методологічне положення, яке лежить в основі певного знання та визначає спосіб його будови [6, с. 167]. Слід вказати на той факт, що з точки зору семантики слово «принцип» тлумачать як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [7]. Також, «принципи» визначаються як особливості, покладені в основу створення чи здійснення чого-небудь, спосіб

утворення чи здійснення чогось; переконання, норми, правила, якими керуються у житті, поведінці, канон [4].

Варто підкреслити, що категорія «принцип» має довготривалу історію й своїми коренями сягає ще давніх часів [1, с. 79]. При цьому в усі часи «принципом» позначалося завжди щось важливе, першооснова існуючих у суспільстві явищ, якісь головні аспекти, першооснови функціонування відповідної інституції.

Як слушно наголошують окремі автори, що правильна організація та функціонування державних органів неможливі без знання та розуміння принципів їх діяльності. Адже основне значення принципів діяльності відповідної інституції полягає в тому, що вони визначають «юридичну долю», практичну організацію та її реальне функціонування [8].

Деякі науковці відмічають, що принцип являє собою керівну ідею, базове та визначально перше положення, основне правило поведінки, центральне поняття, основу системи, яке за своєю суттю є узагальненням, так як розповсюджується на всі явища тієї сфери, з якої його абстраговано. Принципом є такі керівні ідеї та правила, відсутність яких унеможливають існування, функціонування будь-якого явища [9].

Принципом визнається об'єктивно властиве відправне начало, незаперечна вимога, що ставиться до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів, що виступає своєрідним вектором та визначає напрямок розвитку чого-небудь [10].

Традиційно в юридичній літературі визначають характерні ознаки принципів права: розчиняються в безлічі норм, пронизуючи всю правову матерію, виводяться із неї; є стрижнем усієї системи права, додають праву логічності, послідовності, збалансованості; мають вищий рівень абстрагованості від регульованих відносин, звільнені від конкретики та подробиць; виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права й обов'язки; є позитивним зобов'язанням й як таке набувають якостей особливо високого рівня права, що постає над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість); не мають способів регулювання, їх провідним елементом є повинність (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується нею; виступають відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону в разі наявності прогалин у законодавстві [10].

Щодо судового процесу, принципи виступають найбільш загальними правилами поведінки визначеного характеру: вони прямо передбачені в законі; звернені до всіх учасників процесу; мають загальнообов'язковий характер; забезпечуються засобами державного примусу; мають правовий механізм реалізації. При цьому основне призначення принципів полягає в тому, що їх втілення в судочинство надає йому якості правосуддя, та, навпаки, їх ігнорування веде до порушення права на судовий захист, а відтак – до неправосудності рішень суду [4].

Крім того окремі вчені вказують на важливість і необхідність детального аналізу принципів у цілому та принципів діяльності державних органів, зокрема пояснюючи це тим, що останні об'єктивно визначають сутність державного органу, його найважливіші риси; висвітлюють загальний характер діяльності посадових і службових осіб; встановлюють закономірності в системі організації та функціонування державних органів; обумовлюють значущість, законність і соціальну цінність правовідносин, що виникають у системі адміністративних процесуальних правовідносин; закріплюють зазначені аспекти в нормах правового інституту функціонування державних органів [11].

Аналіз наукової літератури дав змогу дійти висновку, що переважна більшість авторів визначають принципи адміністративного судочинства, як основні засади,

вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [1, с. 79].

Зокрема говорячи про значення принципів організації адміністративного судочинства, слушною є думка, що принципами судочинства взагалі (незалежно від галузевої належності) є передбачені законодавством основоположні ідеї, пов'язані з метою і завданням судочинства, які відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу, значення яких полягає в тому, що їх втілення в судочинстві надає йому ознак правосуддя й навпаки – ігнорування веде до порушення права на судовий захист і, як правило, до неправосудності судових рішень. Принципи адміністративного судочинства є ціннісним орієнтиром для надання тлумачення правилам адміністративного судочинства при їх застосуванні, а також усунення прогалин у них [12].

Принципи адміністративного судочинства – це базисні, первісні засади його існування, які опосередковують закономірність такого існування і взаємний зв'язок цього явища з іншими правозахисними явищами [13].

Підсумовуючи наведене доцільно зазначити, що під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та непорушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу.

Слід вказати, що існує певна кількість як принципів адміністративного судочинства, так і принципів його організації: закріплені в положеннях процесуального законодавства; сформовані в результаті судової практики; пов'язані з діяльністю органів публічної адміністрації тощо.

У зв'язку з чим, з метою оптимального сприйняття принципів адміністративного судочинства доречно провести їх класифікацію.

Зокрема традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні [15, с. 102-103].

Серед таких принципів варто назвати ті, що прямо передбачені в положеннях Основного Закону України: верховенство права (ч. 1 ст. 8); законність (ч. 2 ст. 8, ст. 9; ч. 2 ст. 19); використання державної мови (ст. 10); рівність (ст. 21, ст. 24, ст. 26); повага до гідності людини (ст. 28); недоторканність особистого життя (ст. 31; ст. 32); свобода вираження своєї думки (ст. 34) тощо.

Крім того доцільно виділити конституційні засади судочинства, які визначені у статті 129 Конституції України і до яких належать: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;

5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [14].

Принципи адміністративного судочинства, що закріплені в КАС України, є нормами прямої дії. Вони не обов'язково можуть застосовуватися у сукупності з конкретнішою нормою, оскільки такої може і не бути.

Варто підкреслити, що діяльність адміністративного суду основана як на загальних принципах судочинства (принцип верховенства права, законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін; диспозитивності, гласності та відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень), так і на галузевих принципах, тобто тих, що притаманні тільки адміністративному судочинству (наприклад – принцип офіційності).

Разом з тим виділяють й міжгалузеві принципи, які діють у межах кількох галузей права. Зокрема міжгалузеві принципи адміністративного судочинства розглядають як такі, що характерні виключно для судової діяльності, тобто діють у межах виключно судочинства, до яких відносять наступні: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; забезпечення права на справедливий і поважний суд; здійснення правосуддя виключно судами; гласність і відкритість судового процесу; обов'язковість судових рішень тощо [15, с. 103].

Серед інших було названо такий критерій поділу принципів адміністративного судочинства як їх цільова спрямованість. Зокрема за цим критерієм виділяють організаційні (які сприяють створенню належних умов здійснення адміністративного судочинства) та функціональні принципи, що визначають основні засади, на яких має здійснюватися адміністративне судочинство [15, с. 103].

На думку окремих дослідників, з якою можна погодитися, наведене розмежування принципів адміністративного судочинства є дещо умовним, оскільки майже всі принципи, які згідно з наведеною позицією, слід вважати організаційними, в повній мірі можуть бути й функціональними [1, с. 88]. Зокрема, вченими вказується, що прикладом організаційного принципу слід вважати незалежність суддів [15, с. 103]. Утім інші автори ставлять питання чи може адміністративне судочинство здійснюватися без урахування дії принципу незалежності судді? На їх думку, з такої позиції, даний принцип слід вважати організаційно-функціональним, що вказує на недоцільність використання наведеного критерію під час здійснення класифікації принципів організації адміністративного судочинства України [1, с. 88].

Підсумовуючи доцільно зазначити, що:

1) під принципами адміністративного судочинства доцільно розуміти закріплені в положеннях чинного національного законодавства керівні, основоположні та не порушні засади функціонування адміністративних судів по розгляду та вирішенню публічно-правових спорів, які пов'язані з метою і завданням судочинства та відображають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу.

2) серед найважливіших принципів адміністративного судочинства варто виділити: верховенство права; законність; гласність і відкритість; рівність; змагальність і диспозитивність; забезпечення апеляційного й касаційного оскарження судових рішень; обов'язковість судових рішень; здійснення правосуддя виключно судами;

принцип справедливого та поважного суду; забезпечення та дотримання мови судочинства; офіційне з'ясування всіх обставин у справі; презумпції вини суб'єкта владних повноважень.

3) класифікація принципів адміністративного судочинства означає віднесення окремо взятого принципу до обраної за відповідним критерієм поділу групи, яка має бути обрана з урахуванням оптимального розкриття характерних ознак відповідного принципу. Традиційно принципи адміністративного процесу класифікують за такими критеріями: 1) за способом закріплення на: конституційні та законодавчі; писані та неписані; 2) за сферою поширення на: загальноправові; міжгалузеві; галузеві; 3) за цільовою спрямованістю на: організаційні; функціональні.

4) для адміністративного судочинства, основним завданням якого є захист прав і свобод людини та громадянина у сфері публічно-правових відносин, притаманна спрямованість його принципів на реалізацію завдань судочинства, а також гарантії дотримання процесуальної форми такого захисту.

Список використаних джерел:

1. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія. Харків : У справі, 2017. 488 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України станом на 15 серпня 2020 року / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Юрченко, В. П. Адміністративне судочинство: проблеми становлення та розвитку. *Форум права*. 2012. № 3. С. 853.
4. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
5. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 1125.
8. Пузанова Т. А. Поняття та значення принципів державної служби. *Право і Безпека*. 2009. № 5 (32). С. 55.
9. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудої діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України. Харків: Вид-во «ФІНН», 2010. С. 74-75.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс); Видання 2-е, перероблене і доповнене. Х.: Еспада, 2009. 500 с.
11. Оболенський О. Ю. Державна служба. К.: КНЕУ, 2003. С. 119.
12. Адміністративне судочинство Вид. 2, перероб. і допов. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць К.: Істина, 2011. 304 с.
13. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13185/151-156.pdf>.
14. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
15. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України. К.: Прецедент, 2007. 531 с.